

ОСВІТА НА ПОДІЛЛІ: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Вінницька обласна державна адміністрація
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Інститут історії, етнології і права
Державний архів Вінницької області
Вінницький обласний краєзнавчий музей
Вінницьке краєзнавче товариство «Поділля»

**МАТЕРІАЛИ ХХІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
НАУКОВОЇ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ
«ОСВІТА НА ПОДІЛЛІ: МИНУЛЕ ТА
СЬОГОДЕННЯ»**

**ДО 100-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ
ВІННИЦЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

20-21 жовтня 2011р.

Вінниця 2011

УДК 9
ББК
63.3(0)
В-53

Матеріали ХХІІІ Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодні». (До 100-річчя заснування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського). - Вінниця, 2011. - 416 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ю.А. Зінко (*відповідальний редактор*); Ю.С. Степанчук (*відповідальний секретар*);
С.М. Василюк; В.І. Лазаренко, В.М. Даниленко; С.О. Гусєв; І.М. Романюк; О. А. Коляструк;
О.А. Мельничук; О.І. Криворучко; Ю.В. Легун; К.І.Висоцька;
В.В. Кононенко; В.А.Тучинський.

Адреса редакційної колегії: 21100, м. Вінниця, вул. К. Острозького, 32, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Інститут історії етнології і права.

У збірнику матеріалів конференції містяться результати наукових досліджень науковців, краєзнавців з історії освіти на Поділлі та історії Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського з часу його заснування. В окремих публікаціях у науковий обіг вводяться досі невідомі історичні дані.

Наукові матеріали друкуються в авторській редакції.

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2011.

ISBN 966-7051-20-4

<i>Руслан Прилипко</i> СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ У 20-Х РР. ХХ СТ	163
<i>Яка Міщук</i> ПОЧАТОК СТВОРЕННЯ МЕРЕЖІ КООПЕРАТИВНО-ОСВІТНІХ УСТАНОВ ВІННИЧЧИНИ В 20-Х РР. ХХ СТ	165
<i>Світлана Плахотнюк, Дмитро Мельников</i> ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЩОДО СЕЛЯНСТВА ПОДІЛЛЯ В 20 - 30-Х РР. ХХ СТ	168
<i>Світлана Трухманова</i> УМОВИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТЯН ПОДІЛЛЯ У 20-Х РР. ХХ СТ	171
<i>Валерій Кононенко</i> НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД ПОДІЛЛЯ	177
<i>Інна Ладаняк</i> ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНОЇ ОСВІТИ НА ПОДІЛЛІ У 1925-1928 РР	181
<i>Алла Зеленкова</i> УЧАСТИЕ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ ВОСТОЧНЫХ БЕЛОРУССКИХ ГУБЕРНИЙ В НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ РАБОТЕ СРЕДИ БЕЛОРУССКОГО НАСЕЛЕНИЯ (1919 - 1926 ГГ.)	188
<i>Ігор Гуменюк</i> СТАН ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ КОЗЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В 1920-1940-Х РР НА ПРИКЛАДІ ШКІЛЬНОГО ЗАКЛАДУ СЕЛА ВІВСЯНИКИ	193
<i>Сергій Гальчак</i> СТАН ОСВІТИ НА ВІННИЧЧИНІ В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	197
<i>Алла Тростогон</i> ВІДРОДЖЕННЯ ОСВІТИ НА ВІННИЧЧИНІ В ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944-1950 РР.)	211
<i>Людмила Романець, Іван Ромашок</i> ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛЬСТВА ПОВОЄННОЇ ВІННИЧЧИНИ (1945 - 1956 РР.)	214
<i>Валерій Мазурик</i> ВІДКРИТТЯ КНИЖКОВОГО МАГАЗИНУ-КЛУБУ У ТИМАНІВЦІ	218
<i>Євген Антонюк</i> ОСВІТА ЧЕСЬКОЇ ГРОМАДИ В С. МИКОЛАЇВКА КОЗЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	220

Світлана Трухманова
**УМОВИ ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТЯН
ПОДІЛЛЯ У 20-Х РР. ХХ СТ.**

Підготовка радянських спеціалістів здійснювалася у системі профосвіти, в яку на той час входили не тільки середні, а й вищі навчальні заклади. Профосвіта Поділля, що функціонувала ледь не стовідсотково у містах регіону, нараховувала на середину 1920-х рр. 12 вищих навчальних закладів та 46 профшкіл із загальною кількістю 2242 студента та 3574 учня, які склали інтелектуальний потенціал розвитку краю. Відомими навчальними закладами Поділля були Кам'янецький та Вінницький інститути народної освіти, Кам'янецький сільськогосподарський інститут та хімічний технікум, Сутиський сільськогосподарський технікум, Вінницький фармацевтичний та музичний технікуми. Сітка педустанов налічувала також 6 педкурсів, з котрих одні були єврейськими, решта - українськими. Цільовими завданнями профшкіл були визначені сільськогосподарська та індустріально-технічна освіта. Деякі з профшкіл спеціалізувалися на певних галузях виробництва: Могилівська - на виноградарстві, Кам'янецька - лісова, Гніванська - хімічна (цукрова), Барська та Новоушицька - механічні, Вінницька - електромеханічна, Брацлавська - механіко-будівельна [8, арк. 2, 11-12].

Поширеним ставав шлях до вузу через школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) та робітничі факультети (робітфаки). Шкіл ФЗН у губернії налічувалося 13. З них 3-у Вінниці (поліграфічна, при заводі «Молот», при електростанції), Дунаєвецька текстильна, Жмеринська залізнична, Кам'янецька сільськогосподарського ремонту та школи ФЗН при цукрових заводах [2, арк. 11]. Серед міст Поділля найбільшим центром профосвіти була Вінниця, де у 1922/23 навчальному році налічувалося 17 професійно-освітніх установ [21, с.85]. За соціальним походженням та національністю студентство подільських вузів та учні профшкіл розподілялись таким чином [8, арк. 4-4 зв].

Соціальне походження	Студенти вузів	Учні профшкіл	Національність	Студенти вузів	Учні профшкіл
із селян	51,7%	35%	українців	74%	56%
із службовців	18,5%	20,5%	євреїв	20%	33,7%
із робітників	10,1%	22,7%	росіян	3%	5,5%
з інших верств населення	14,3%	21,8%	поляків	1,6%	5,2%

«Бюлетень Подільського губстатбюро» подавав дещо іншу інформацію, за якою в усіх установах профосвіти регіону 1924 р. навчалось найбільше дітей селян - 43 % та службовців - 26,5 %, а робітників - лише 9,7 %; на Вінницьких та Кам'янецьких профкурсах - 66,3 % дітей робітників; у школах фабзавуча - 80,9% дітей робітників [10, с. 18].

Зміст навчання не лише відбивав важливі зміни, що відбувалися у свідомості суспільства, а й унаочнював пріоритет класових цінностей, сприяв укоріненню нової ідеології.

Так, порівнюючи дореволюційні програми викладання у Вінницькому учительському інституті (ВУІ) та радянські - того ж Інституту Народної Освіти 1920-х рр., бачимо зникнення такої дисципліни як Закон Божий, табуваної більшовиками. У трьох класах ВУІ цей предмет викладався як «вероучение» і «нравоучение» поряд з історією

Російської церкви по 2 години на тиждень. В третьому класі студентам читати «Православно-християнское нравоучение» та «Частное учение об обязанностях и добродетелях христианина», в курсі вивчення яких російською мовою засвоювалися і такі теми: «Религия как потребность и высшее достояние человеческого духа», «Обязанности и добродетели христианина в области государства», «Две стороны в государстве: гражданская и политическая. Гражданская - сословия общества, политическая - правительство и подданные», «Происхождение власти», «Любовь к Отечеству и обязанности подданных», «Греховное потемнение в сознании человека относительно смысла жизни и ее цели», «Исус Христос - божественный просветитель (светоч) мира», «Несравнимое достоинство и непреходящее значение учения Иисуса Христа». Курс мав бути пройденим в обсязі старших класів середніх навчальних закладів. Крім того, священник-законовчитель, штатний викладач, просив у 1914/15 навч. році додаткових годин для вивчення Закону Божого, з огляду на військові обставини. За сумісництвом він же викладав віровчення у V—VIII класах Вінницької жіночої гімназії [6, арк. 1-5; 7, арк. 1-7].

На короткотермінових курсах вчителів, аналогічних сучасним курсам перепідготовки й підвищення кваліфікації, Закон Божий вже не вивчався. Але чого варті були лише урочисті зібрання з нагоди відкриття й закриття курсів, де відкрито освячувалася особа царя. На початку - молебень з попереднім повчанням законовчителя про високу життєву роль вчителя-християнина, про тверду віру у Бога й вічне торжество правди Його, далі - «Высочайший ответ на выражение верноподданнических чувств», читання «Благодарственной телеграммы Господину Попечителю учебного округа», виконання гімну [5, арк. 51 зв.]. Так, у телеграмі влітку 1915 р. керівництво й слухачі курсів «почтительнейше» просили «Его Превосходительство повергнуть к стопам ЕГО ИМПЕРАТОРСКОГО ВЕЛИЧЕСТВА, Великого Державного Вождя доблестной русской армии и Обожаемого ГОСУДАРЯ ИМПЕРАТОРА верноподданнические чувства, беззаветную любовь и полнейшую готовность словом и делом служить ... Своему Обожаемому ЦАРЮ и Дорогому Отечеству» [5, арк. 113 зв.]. Телеграму підписав директор ВУІ (з 1912 р.) Матвій Дмитрович Запольський, випускник Московської духовної академії, кандидат богослов'я [5, арк.30-32].

Ідеологічні фарби навчального процесу радикально змінюються за радянської доби. Замість Закону Божого з'являються історія наукового світогляду, основні питання марксизму, вступ до новітньої матеріалістичної філософії, історичний матеріалізм, програми яких, щоправда, пишуться вже українською мовою [10, арк. 1; 11, арк.64-65; 12, арк. 1-2].

Майбутні вчителі серед інших тем вивчали такі, як «Класова боротьба», «Безкласова суспільність майбутнього - марксистський світогляд», «Марксизм як наука пролетаріату». У курсі політичної економії - «Протиставлення антагоністичних господарських систем (рабського, кріпосного, капіталістичного господарства) і гармонійних (соціалістичних)», а правове підґрунтя нових ідей майбутні радянські педагоги отримували, вивчаючи курс «Учення про державу й право Радянських республік» (1922/23 навч. рік) [10, арк.9; 12, арк. 44]. Ідеологічно заангажовані педагоги несли невибагливі ідеї диктатури пролетаріату учням, які швидко зрозуміли, що вважатися робітником вигідно та відносно безпечно.

За умов воєнного комунізму матеріально-побутове становище наукової інтелігенції Поділля було надзвичайно важким [21, с.69-75.]. Радянська адміністрація у власному прагненні закріпитися у регіоні вдалася до силових заходів, що згубно вплинули на науковий потенціал краю [26; 18, с.76-94]. Загальну картину занепаду культурно-освітнього й наукового життя Кам'янця-Подільського яскраво змалював Г. Костюк: «Кам'янець духовно біднів. Університет реорганізовано на два окремі інститути: Інститут народної освіти - ІНО й Сільськогосподарський інститут - СГІ. Після кількох хвиль масового терору, що ним обдарувала нова радянська влада

кам'янчан у 1920-21 роках, культурно-розвагове життя міста поволі почало занепадати» [16, с.74].

Колишній Український державний університет був кадрово та як інституція зруйнований. З вересня 1920 р. стало «чорним днем» університету. Того дня нарком освіти УСРР В. П. Затонський розіслав до всіх освітніх установ України телеграму такого змісту: «Слід звернути увагу на Кам'янецький державний український університет. Кам'янецькі комуністи перебувають в полоні у петлюрівської інтелігенції. Реальних сил для підтримки на висоті університету в Кам'янці немає. Контингент слухачів нікчемний. Непрацюючі дівичі і поповичі. В самому університеті продовжують засідати божевільні старики і наукові світила на зразок гетьманівського, а згодом петлюрівського скарбника Лебідь-Юрчика, який викладає там фінансове право. Професори добре влаштовані за рахунок університету і позирають на захід. Всіх їх слід розігнати. У тому вигляді, як він існує тепер, університет компрометує радвладу» [23, с.32; 19, с.235]. Більшовицький нарком освіти по суті оприлюднив стратегію комуністичної адміністрації на знищення небажаного вищого навчального закладу.

З поверненням червоних до Кам'янця 16 листопада 1920 р. цей деструктивний план почав втілюватися у життя. Університет оперативно був перетворений на Академію теоретичних знань, згодом - Інститут теоретичних наук, невдовзі - на Інститут народної освіти (ІНО). З тим, щоб остаточно покінути з університетом, ліквідувати видимі сліди його існування, було проведено низку відповідних заходів. Зокрема, 27 грудня 1920 р. комісар університету звільнив з роботи 13 викладачів і співробітників навчального закладу, які 16 листопада разом з державними установами та відступаючими військами УНР залишили Кам'янець [23, с.33-34].

На додачу у 1921-1922 рр. навчальний заклад добровільно залишила група висококваліфікованих викладачів (С. Ф. Русова, Косинський, Орлов, один з братів Герасименків, Кравцов, Безбородько), які нелегально перетнули радянсько-румунський кордон. Вирішальним чином на це рішення вплинуло драматичне матеріальне становище професорсько-викладацького складу Кам'янець-Подільського ІНО, примусова фізична праця на університетському полі (навесні 1921 р. ревком виділив інституту у тимчасове користування 30 десятин землі, реманент, посівний матеріал задля забезпечення викладачів їхніми власними силами хлібом) й організація у зв'язку з цим занять у вечірні години.

С. Русова так пригадувала ці часи: «Радянська влада ставилась до мене особисто досить добре, але я все-таки рішила втекти з цього пекла. З перших же днів окупації України большевики почали переслідувати українців взагалі й утворили таку неможливу атмосферу шпигунства, доносів, брехні, недовір'я, що я не мала вже сил довше все це терпіти й мовчки дивитися на те моральне й матеріальне лихо, що спіткало наш народ. Перша думка про еміграцію виникла в мене в червні [1920 р.], коли політком Чалий та призначений із Харкова новий ректор Кам'янецького університету Сидорак цілком зруйнували його автономію, коли ці два неуди почали поневіряти нашу професорську колегію, коли, замість науки [...], професори мусіли управляти городами для запомоги московським «товаріщам» [...]. Утримання нам, розуміється, не давали, а приватні наші города забрали «на комуну». Економічні злидні почалися для всіх нас. Багато з професорів жили з того, що випродували все своє майно, виносили на базар одягу, білизну й міняли її на борошно й городину [...]. Усе в Кам'янці притихло, усе мовчало й тільки пошепки одні другим казали слова надії й віри, що «ось прийдуть наші!» А поки-що треба було рятуватись від голоду, від безглузких арештів, від розстрілу...» [17, с.218-219].

Подібну ж картину інтелігентських злиднів початку 1920-х рр. змальовував й інший мемуарист - д-р Євген Грицак, колишній галицький закладник, вивезений росіянами до Києва 1915 р., згодом (1920-1922 рр.) завідувач 7-річної української гімназії у с. Могильній Гайсинського повіту на межі Подільської й Херсонської губерній [20, с

84]: «Опишу ще одну сцену: виходите вранці на базар (торговиця). Крім сили силенної перекупок та крамарів, які мають буди, столи й столики, вільна звичайно площа перед властивим базаром затовплена панями та панночками. Ходять вони або стоять, перевісивши через плечі або тримаючи в руках, усі частини убрання мужеського або жіночого. Це інтелігенція випродує свої останки, щоби прохарчуватися. А не маючи практики й умілості, збуває за безцінок свої речі й мусить так збувати, бо покупність, попит малий. Купує дві категорії: спекулянтів фахових, а далі нова буржуазія [...]. Правда, були й такі інтелігенти, що кидалися до торгівлі, купували дещо, а потім одпродували з деяким прибутком. Але мало було таких, щоби справді на цьому багато заробляли або могли постійно жити з цього. Знаю студенток університету, котрі купували або брали на продаж одягу чи коші в таких інтелігентів, що самі соромилися йти на базар продавати; звичайно брали вони собі за це 25 % од продажу. Хто з інтелігентів мав більше енергії та відваги, йшов на село з деякими річима з одяжі чи білизни та дрібним крамом, щоби обмінювати це на продукти. Але це була важка подорож [...]. А вже найбільшими невдачниками були в справі торгових «сделок» (Гешефтів) учителі [...]» [15, с.25].

У листопаді 1921 р. чекісти викрили нелегальну Кам'янець-Подільську українську організацію. Був ув'язнений П. В. Клименко, усунутий з посади проф. П. Г. Клепатський Невдовзі місто залишили Д. Бузько, В. Гадзінський, І. Кулик, І. Дніпровський; декан факультету соціально-гуманітарних наук Кам'янець-Подільського ІНО 1921-1922 рр М. Драй-Хмара очолив 1923 р. кафедру українознавства у Київському медінституті, керуючи семінаром польської та чеської мови й літератури [25, с.238-240].

Ті, хто залишався працювати у реорганізованих вищих навчальних закладах, потерпали не лише від матеріальної скрути й фактичного напівголодного існування, а й від настирливого поліційного контролю за їхньою діяльністю з боку більшовицької адміністрації. Зокрема, відомий подільський учений Ю. Сіцінський у січні 1923 р. писав Д. Багалієві у Харків: «В жовтні минулого року за розпорядженням Вінницької губернської Політосвіти я усунутий від завідування археологічним музеєм, оскільки священнослужитель не має права завідувати радянською установою [...]. Одночасно, за розпорядженням політкому Інституту народної освіти (колишній університет) звільнили мене і від приват-доцентури в тому ж ІНО, хоча раніше мене визнавали терпимим в ІНО, лише б з'являвся туди у світській одяжі, що я і виконував, тобто ходив у світському костюмі. В ІНО я залишив також завідування заснованого мною «Кабінету мистецтвознавства» [1, арк. 18-18 зв.].

Позиція республіканської влади щодо науково-освітньої інтелігенції відгонила лукавством. В обіжнику голови РНК та виконуючого обов'язки наркома внутрішніх справ УСРР від 11 травня 1923 р. до губернських виконкомів щодо потреби підтримки наукових працівників наголошувалося: «Дбайливе ставлення до наукових працівників, що здійснюють у нечувано важких умовах велетенську роботу, спрямовану на відродження господарства, піднесення культури й науки радянських республік, збереження здоров'я й життя населення, створення нових кадрів наукових працівників, - є одним з найважливіших обов'язків органів радянської влади на місцях. Між тим, за відомостями, що надійшли, у багатьох місцях зовсім не враховується необхідність підтримки наукових працівників, що їх продовжують піддавати виселенням, обкладанням у розмірах, що перевищують їхній заробіток, ущільненням, конфіскації меблів й т. ін.» [14, с.347]. Відтак пропонувалося місцевим органам влади прирівняти наукових працівників, зареєстрованих у Всеукраїнському комітеті сприяння ученим, до індустриальних робітників щодо розмірів квартплати й комунальних послуг, скасувати усі додаткові обкладення, не ущільнювати нижче встановленої норми, забронювати за науковцями робочі кабінети тощо [14, с.348]. Однак далеко не завжди ці вказівки реалізовувалися на практиці.

Тим не менше, створена у жовтні 1923 р. Секція наукових працівників (СНП)

м. Кам'янця-Подільського, що її очолив проф. Р. Заклинський (1887-1974), концентрувала свою роботу насамперед на елементарному забезпеченні й захисті матеріально-побутових умов життєдіяльності інтелігенції регіону [2, арк.7-8]. З цією метою, за ініціативою проф. В. Гериновича, упродовж першого півріччя 1924 р. відбулося спеціальне обстеження умов життя й праці професорсько-викладацького складу, а також митців міста, що в його основу було покладено результати анкетного опитування й довідки відповідних бухгалтерій. З 75 розданих анкет було заповнено 60 (80 % загальної кількості членів СНП). Респондентами виступили 10 викладачів ІНО, 31 працівник Сільгоспінституту та робітничого факультету, 8 з хіміко-технологічного й 10 осіб з інших навчальних закладів й творчих працівників [22, с 256].

Анкета, що її запропонували, містила 5 блоків запитань. У першому повідомлялися загальні відомості про респондента: прізвище, ім'я, по-батькові, навчальний заклад, посада, розряд, склад родини, рік народження, фах, стаж роботи, педстаж, соціальне становище (походження), партійність, профспілкova приналежність. Другий розділ з'ясовував прибутки працівника: місячну зарплатню на основному місці роботи, заробіток членів родини, інші надходження - від продажу речей, продажу своєї інтелектуальної праці, отримання від соцстрахування, позики тощо. Третій розділ фіксував видатки: харчування, квартплата, опалення й світло, одяг і взуття, інтелектуальні потреби (газети, книги, вистави та ін.), сплата за найману працю (у разі її використання) тощо. У наступному розділі респонденти мали повідомити про «невдоволені потреби»: у харчуванні, квартирно-житловому забезпеченні, в одязі й взутті, в інтелектуальній праці та ін.

Останній блок анкети з'ясовував умови наукової праці: скільки кімнат у помешканні, чи має науковий працівник окремий кабінет, витрати часу на дорогу від помешкання до місця праці, чи є власна бібліотека й скільки у ній книг, зокрема спеціальних, чи передплачується фахова література. Виокремлювалося питання щодо наявності/відсутності у помешканні науковця грубки для обігріву - «румунки». Розробники анкети вважали це певним барометром матеріального добробуту наукового працівника [22, с.257].

Підсумки анкетування були такими. Серед опитаних рахувалися по 17-му кваліфікаційному розряду 20 осіб (33,3 %), 16-му - 8 (13,3 %), 15-му - 13 (21,7 %), 14-му - 8 (13,3 %), 13-му - 4 (6,7 %), 12-му - 4 (6,7 %). Не мали сталого заробітку троє членів СНП. Мали науково-педагогічне навантаження лише в одному навчальному закладі 32 особи, у 2-х - 23, 3-х - 4, 4-х - 1 викладач. Отже, кваліфікаційний рівень професорсько-викладацької інтелігенції міста був доволі високим, але чимало з них мусли шукати додаткового заробітку, що вимагало напруження й значної затрати енергії [22, с.257].

Властиво, становище кам'янецьких науково-педагогічних працівників мало чим відрізнялося від їхніх вінницьких чи київських, наприклад, колег. Так, у листі до свого американського кореспондента В. Кузіва від 20 березня 1924 р. акад.

М. С. Грушевський, через два тижні після свого повернення в Україну, так характеризував економічний стан київської інтелігенції: «Житє упорядковується, люде почали краще відживлятьєсь, тішатьєсь, що можуть їсти білий хліб, молоко, потрохи м'ясо. Се сталоє так недавно, по нечуванім попереднім голодуванню, що вони ще й досі не можуть прийти до себе. Але всі інші потреби зістаютьєсь незадоволеними, - здобутє їжі все ще змушує напружувати всі сили (ціни її дуже йдуть вгору): платні дуже маленькі, і люде мусять набирати по кілька посад, бігати з одної до другої цілий день, - і через се й робота їх лиха, непродуктивна, і вони не мають змоги думати ні про які культурні інтереси. Театр, книга, концерт - все се для нашої інтелігенції річи неприступні. І значна частина її все-таки сильно потрібує допомоги, бо потратила посади, або й не мала їх, або має такі мінімальні платні, що не вистачає навіть на обід» [27, с 57-58].

Пересічна зарплатня наукового працівника 17-14 розрядів становила тоді в УСРР

45-33 руб., та й сплачувалася вона нерегулярно й неповно, нерідко замінювалась натурпродуктом [3, арк.74]. Крім неї, до бюджету наукового працівника зараховувався й академічний пайок і додаткове академічне забезпечення, виплата яких також не відзначалася систематичністю. У провінції ученим натомість пропонувалося замість продуктового забезпечення самим обробляти городні ділянки й вести присадибне господарство - згідно з відомим більшовицьким гаслом: «Хто не працює (фізично), той не їсть!».

Анкетне опитування показало, що 13 науковців забезпечували по одному утриманцю, 6 - по двоє, 16 - по троє, 14 - по чотири, 10 - по п'ятеро, 1 - шістьох членів родини. Серед членів Секції наукових працівників м. Кам'янця-Подільського переважали особи зрілого віку (30-40 років - 28, 40-50 років - 14, понад 50 років - 7 осіб) зі значним стажем професійної діяльності (5-10 років - 18 осіб, 10-15 років - 6, 15-20 - 9, понад 25 років - 1, понад 30 років - 1 особа) [2, арк.95].

Аби покращити власне матеріальне становище, 11 осіб продавали свої хатні й особисті речі, зокрема книги, виручка від чого пересічно давала 211 руб. 21 науковий працівник змушений був позичати гроші, причому 20 з них (95 %) визнавали, що неспроможні вчасно сплатити борг. Позичали доволі великі суми (особливо порівнюючи з зарплатнею) - у середньому 346 руб. щомісячно. Лише у 7 родинх сімейний бюджет поповнювався й іншими працюючими. Допомога органів соціального страхування дісталась лише 8 членам СНП. З фондів ВУКСУ ученим Кам'янця-Подільського у зв'язку з матеріальною скрутою було видано 1924 р. 192 руб. 02 коп., надавалася щомісячна допомога відповідно до встановленої квоти, зокрема особам I категорії - 6 руб. 77 коп., II - 9 руб. 66 коп., IV - 19 руб. 38 коп. [22, с.259] Зрозуміло, такі мізерні суми не покращували істотно матеріального становища наукової інтелігенції, однаке слугували удаваною опікою радянської влади над робітниками розумової праці.

Харчування професорсько-викладацького складу, судячи з щоденникових нотаток, мемуарної літератури й листування, було спартанським - щоденний раціон складався переважно з хліба, круп, іноді яєць й молочних продуктів, натомість м'яса й риби на столі провінційних учених практично не було, аскетичне харчування урізноманітнювали городина й фрукти.

Умови праці, згідно з вищезгаданим опитуванням, також були жалюгідні: лише 18 осіб з 60-ти - третина - мали окрему кімнату чи кабінет для роботи. Інші незадоволені потреби сягали 445 руб., сума усіх недоборів за перше півріччя 1924 р., за даними комісії СНП, становила 2 985 руб. «Румунками» послуговувались 17 осіб. Власні наукові книгозбірні мав 51 учений, за кількістю книг вони розподілялись так: до 50 назв - 23, до 100 - 7, до 200 - 5, до 400 - 7, понад 400 - 1 бібліотека. З огляду на це, проф. В. Геринович лаконічно зауважив на засіданні СНП, що матеріальний стан інтелігенції м. Кам'янця-Подільського у першому півріччі 1924 р. залишався важким [22, с.260].

На середину 1925 р. окреслилася тенденція до збільшення зарплатні: професор 17-го розряду при 9-годинному тижневому навантаженні мав отримувати 150-180 руб., викладачі 14-15 розряду (18 щотижневих годин) - 105-130 руб. Наступного року було переглянуто тарифні ставки працівникам вищої школи УСРР - вони помітно зросли [4. арк.2; 16; 21].

Таким чином, матеріально-побутове становище науково-педагогічної інтелігенції м. Кам'янця-Подільського (та й всього регіону) на середину 1920-х рр. стабілізувалося й дещо поліпшилося у порівнянні з початком десятиліття. Однаке рівень задоволення повсякденних потреб життя і діяльності був низьким, негативно впливали на морально-психологічний стан науковців заходи влади щодо ідеологізації та уніфікації навчально-виховного процесу, обмеження громадянських свобод й мінімізація духовних потреб.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) - Ф. 166. - Оп. 2. - Спр. 36. Арк. 18-18 зв.; 2. ЦДАВО України - Ф. 331. - Оп. 1. - Спр. 148; 3. ЦДАВО України - Ф. 331. - Оп. 1. - Спр. 149, 4. ЦДАВО України - Ф. 331. - Оп. 1. - Спр. 188. - Арк.2; Спр. 250; 5. Державний архів Вінницької області (ДАВО) - Ф. Д-54. - Оп. 1. - Спр. 171; 6. ДАВО - Ф. Д-54. - Оп. 1 - Спр. 176, 7. ДАВО - Ф. Д-54. - Оп. 1,- Спр. 179; 8. ДАВО - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 389; 9. ДАВО - Ф. П-1. - Оп. 1. - Спр. 1569; 10. ДАВО - Ф. Р-1941- Оп. 1. - Спр. 37; 11. ДАВО -Ф. Р-1941. - Оп 1. - Спр. 38; 12. ДАВО - Ф. Р-1941. - Оп. 1. - Спр. 39; 13. Бюллетень Подольського губернського статистического бюро / ЦСУ України. - Винница, 1924. - № 4 (27); 14. Історія Академії наук України. 1918-1923: Документи і матеріали /АН України. Ін-т укр. археографії, Центральна наук, б-ка ім. В. І. Вернадського. Ін-т архівознавства, Ін-т рукопису; [Упоряд.: В. Г. Шмельов (ст. упоряд.) та ін., Редкол.: П. С Сохань (відп. ред.) та ін].. - К.: Наук, думка, 1993; 15. Грицак Є. Під червоною владою: І. Шкільна справа на Радянській Україні / Грицак Є. - Перемишль: Накладом філії «Учительської Громади» в Перемишлі, 1923; 16. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади / Костюк Г. /Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, - Едмонтон, 1987. - Кн. 1;17. Русова С. Мемуари. Щоденник / Русова С. / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр українознавства; ЦДАВО України; ЦДАГО України; УВАН у США; Редкол.: В. Сергійчук (голова) та ін. - К: Поліграфкнига, 2004; 18. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства: Місто Кам'янець-Подільський - центр історичної регіоналістики ХІХ - початку ХХІ ст. / Баженов Л.В. / (н-т історії України НАН України, Кам'янець-Подільський держ. ун-т; Хмельницький обл. ін-т післядипломної освіти; Центр дослідження історії Поділля в м. Кам'янці-Подільському. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005; 19. Даниленко В. М., Завальнюк О, М., Телячий Ю В. Освіта України в роки національно-демократичної революції (1917-1920): з хроніки подій /Даниленко В. М., Завальнюк О. М., Телячий Ю. В. - Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005; 20. Життєвий шлях проф. д-ра Євгена Грицака / Накладом Л. Грицак. - Кліфтон, Нью-Джерсі (США), 1968; 21. Коляструк О. А. Про матеріальне становище наукових працівників Кам'янця-Подільського на початку 20-х рр. ХХ ст. (за матеріалами фонду 331 ЦДАВО України) / Коляструк О. А. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. - Кам'янець-Подільський, 2005. — Т. 15 (17); 22. Коляструк О. А. До характеристики повсякденного життя інтелігенції Кам'янця-Подільського у середині 20-х рр. ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі; Зб. наук, праць / Коляструк О.А. /Мін-во освіти і науки України: Кам'янець-Подільський держ. ун-т; [Редкол.: О. М. Завальнюк (відп. ред.) та ін.]. - Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. - Т. 7: Матеріали третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ - на початку ХХІ ст.»; 23. Копилов А. О., Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921рр.) / А. О. Копилов, О. М. Завальнюк //Укр. іст. журн. - 1999. - №4; 24. Лойко О. Г. Професійна освіта на Вінниччині за часів НЕПу / Лойко О. Г. // Вінницький держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. Наук, записки /Серія: Історія. - Вінниця, 2001. - Вип. 3; 25. Марочко В. І., Хіллїг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В. І. Марочко, Г. Хіллїг / Ін-т історії України НАН України; Марбурзький університет. - К.: Наук, світ, 2003; 26. Нестеренко В. А., Романюк В. Г. Українська науково-освітня інтелігенція Поділля та влада у 1920-і рр. / Нестеренко В.А. // Інтелігенція і влада. - Одеса, 2004. - № 3, 27. Рубльов О. С Михайло Грушевський: перший рік у Радянській Україні (спроба реконструкції) / Рубльов О.С. // Укр. іст. журн. -1996. - № 5.